

Bir Osmanlı Fakîhinin Gözüyle Osmanlı Fukahâsı: Kefevî'nin *Ketâib*'i Üzerine Bir Değerlendirme

Kaşif Hamdi OKUR*

Giriş

Fakihlerin biyografilerini konu edinen literatür içerisinde Mahmud b. Süleyman el-Kefevî'nin *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr* adlı eserinin seçkin bir yeri vardır. Bu eserde yalnızca hoca-talebe-eser düzeyindeki malumatla iktifa edilmemiş, eserde biyografisi verilen fakihleri mezhebin kurucu figürü Ebû Hanife'ye bağlayan ilim zincirine yer verilmiş, onların dikkate değer fıkhi görüşleriyle alakalı literatürden alıntılar yapılmış, kendileriyle alakalı ilgi çekici olaylar da kaydedilmiştir. Kefevî'nin bir Osmanlı ilim adamı ve bürokratu olması, eserinin bu dönemle ilgili kısmına ayrı bir değer katmaktadır. Bu yazıda Kefevî ve eserinin tanıtımı yapılacak, Kefevî'nin gözüyle Osmanlı fakihlerinin Hanefî fukahâ hiyerarşisi içerisindeki yeri tespit edilmeye ve dönemin fıkhi tartışmaları kısaca tanıtılmaya çalışılacaktır. Kefevî ve eseri, mezhep mensubu bir fakihin zihniyetini ve fıkhi tefekkür tarzını tespit etmek için gösterilecek çabalara somut katkılar sağlayabilecek niteliktedir.

I. Kefevî ve Eseri

Kırım yarımadasının güneydoğu sahilinde yer alan Kefe şehrine mensup olan müellifimiz, Atâî'nin verdiği bilgiye göre hicrî 949 (1542) yılında ilim tahsilinde derinleşmek amacıyla İstanbul'a gelmiş, öncelikle Kapluca müderrisi Kadızâde Şemsüddin Ahmed Efendi'nin (v. 988/1580), akabinde de Sahn müderrisi Abdurrahman Efendi'nin (v. 983/1575) derslerine devam etmiştir. Kefevî, Kadızâde'nin Bursa'da Sultan Murad Medresesi'nde müderris olduğu dönemde ondan belâğata ilişkin *Şerhu'l-miftâh* adlı eseri okuduğunu kaydetmektedir.¹ İstanbul'da

* Prof. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü.

1 Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Numâni'l-muhtâr*, Ragıb Paşa Ktp., nr. 1041, v. 338a, 397b-398a. Referans verilirken, müstensihin varaklar üzerinde vermiş olduğu numaralar esas alınmıştır.

Kalenderhâne Medresesi'nde Abdülkerimzâde Mehmed b. Abdülvehhâb'dan (v. 975/1567) Sadrüşşerîa'nın *Vikâye Şerhi*'ni okuduğunu ve bu esnada Alaüddîn Esved'in *Vikâye Şerhi*'nden istifade ettiğini yine Kefevî'nin verdiği malumattan öğreniyoruz.² 954 (1547) yılında Anadolu Kazaskeri, Malul Emir Efendi adıyla anılan Muhyiddin Mehmed b. Abdülkadir Efendi'ye (v. 963/1556) intisap ederek, 959 (1552) yılında ona mülazım olmuştur. Bu hocasına İbnü'l-Hümâm şerhiyle birlikte *el-Hidâye*'nin bazı bölümlerini, Kâdî Beydâvî tefsirinden En'âm ve Bakara sûrelerinden bazı bölümleri, usulden *et-Telvîh*'in bir kısmını ilgili literatürden hazırlanmak suretiyle okuduğunu belirtmektedir.³ 961 (1554) yılında ise 20 akçe yevmiye ile İstanbul'da Molla Gürânî Medresesi'ne müderris olmuştur. Bu görevi sırasında Seyyid Şerif Cürcânî'nin *Şerhu't-Tecrid* üzerine kaleme aldığı hâşiyeyi, belâgate dair *el-Mutavvefi*, hadisten İbn Melek'in *el-Meşârik Şerhi*'ni okuttuğunu, ders dışında da nahivden *Muğni'l-lebib*, heyet ilminden Çağmînî ve şerhleriyle, Kemalpaşazâde haşiyesiyle beraber Hocazâde'nin ve Ali Tûsî'nin *Tehâfüt*lerini mütalaa ettiğini belirtmektedir.⁴ Kefevî'nin bilahare kadılık görevi ifa ettiği anlaşılmaktadır. Birkaç defa Kefe'de kadılık ve emval müfettişliği görevlerinde bulunmuş, Gelibolu'da da kadılık yapmıştır. Sinop'ta kadılık yaptığını, bu görevde iken Tahir b. Kasım el-Hârizmî'nin *Kitâbü'l-Cevâhir* adlı eserini incelediğini yine kendi kaydetmektedir.⁵ 987 (1579) yılında Çivizâde Mehmed Efendi'nin Rumeli Kazaskeri, hocası Kadızâde Ahmed Şemsüddin Efendi'nin de Şeyhülislâm olduğu dönemde Kefe'den mazûl olarak İstanbul'a dönmüş, ömrünün bundan sonraki kısmını ilim çevreleriyle temasta bulunarak ve eser telifine geçirmiştir. 990 (1582) yılı başlarında vefat etmiştir. Atâî'nin ifadesiyle Kefevî, "ilm ü meârif ile maruf ve meşhur, Arabî ve Türkî şiiir ü inşaya kâdir, mahzen-i cevâhir ve mecmua-i nevâdir" bir ilim adamıydı.⁶ *Ketâibu a'lâmî'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Numânî'l-muhtâr* adlı eserinin yanında bazı risale ve ta'likler kaleme aldığı da nakledilmektedir.⁷

Kefevî, Hanefî fikh geleneğine bağlı, müderrislik ve kadılık yapmış bir ilmiye mensubu olmasının yanında tasavvufa meyilli olmasıyla da dikkat çekmektedir. Nitekim eserinde Ebû Hanîfe'ye kadar uzanan kendi fikh silsilesinin yanı sıra, tasavvufî yönünü yansıtan tarikat silsilesine de yer vermiştir.⁸ Kendisini tasavvufa

2 Kefevî, *Ketâib*, v. 315b.

3 Kefevî, *Ketâib*, v. 406b.

4 Kefevî, *Ketâib*, v. 344b-345a.

5 Kefevî, *Ketâib*, v. 312b.

6 Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-şekâik*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1268, c. 1, s. 273.

7 Atâî, *a.g.e.*, c. 1, s. 273; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308, c. 4, s. 314; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333, c. 2, s. 19; a.mlf., *Kırım Müellifleri*, İstanbul: Kütübhanê-i Sûdî, 1335, s. 34; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, İstanbul: MEB Yayınları, 1951, c. 2, s. 413; Zirikli, *el-A'lâm*, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002, c. 7, s. 172; Ahmet Özel, "Kefevî, Mahmud b. Süleyman", *DIA*, c. 25, s. 185-186.

8 Kefevî, *Ketâib*, v. 85b-86a.

ınsırdıran en önemli faktörün, babasının dostu olan Şeyh Ebû Bekr el-Kefevî (v. 962/1555) olduğu anlaşılmaktadır. 949 (1542) yılında İstanbul'a ilk geldiğinde Ebû Bekr el-Kefevî ile aynı gemide yolculuk yapan Kefevî, yolculuk esnasında yakalandıkları fırtınadan kurtulmalarını onun kerametine bağlamıştır. Molla Gürânî Medresesi'ndeki görevine başlamak üzere İstanbul'a hareket etmeden önce de Kefe'de Ebû Bekr el-Kefevî'yi ziyaret ederek hayır dua ve nasihatlerini almıştır. İlk talebelik döneminde bazı vaiz, imam ve ilim talebelerinin tesiriyle tasavvuf ehline soğuk baktığını dile getiren Kefevî, bilahare bu düşüncelerinden vazgeçmiştir. Ondaki bu değişiklikte Şeyh Ebû Bekr el-Kefevî'nin önemli etkisi olmuştur. Mamafih eserinde Hanefî fakihlerin yanında sûfilerin hal tercümelerine de yer veren Kefevî, okuyucularını sûfilere karşı saygılı olmaları, onlardan nakledilen kerametleri inkâr etmemeleri konusunda uyarmıştır.⁹ Nitekim eserinde *el-Muhîtü'l-Burhânî*'ye atfen Kadir, Berat ve Reğâib Gecelerinde kılınagelen namazların cemaatle kılınmalarında bir sakınca olmadığını nakletmesi de onun tasavvufî eğilimine bağlanabilir. Zira müstensih'in sayfa hamşisine not düştüğü üzere ilgili hususlar adı geçen eserde tespit edilemediği gibi, mezkûr kitapta aksi kanaati yansıtan görüşler yer almaktadır. Müellifin başkalarına dayanarak bu görüşleri *el-Muhîtü'l-Burhânî*'ye atfedebileceği ihtimali üzerinde durulmuşsa da, bu durumu belirtmemesi eleştiri konusu olmuştur.¹⁰

Kefevî, *Ketâib*'i yazış gerekçesini, kadılık yaptığı dönemde Hanefî fakihlerin tabakâtı konusunda çevresinde gördüğü bilgi eksikliğine bağlamaktadır. Teşrik-i mesaide bulunduğu insanların çoğunun hoca ile öğrenciyi, ictihad ehli ile taklid ehlini birbirinden ayırt edemediğini söyleyen Kefevî, ilgili eksikliği gidermek için kaleme aldığı eserini dönemin padişahı III. Murad'a ithaf etmiştir.¹¹ Kefevî eserinin alanındaki diğer teliflerden üç noktada farklı olduğunu ifade etmektedir: Bu eserde Hanefî fakihleri Ebû Hanîfe'ye bağlayan isnad zincirine ve “an'ane”lere yer verilmiştir. Nitekim Kefevî'nin kaydettiği bu verilerden hareketle Hanefî fıkıh geleneğinin bir şeceresini çıkarmak mümkün olacaktır.¹² İkinci olarak biyografisi verilen fakih'in görüşleriyle alakalı fıkıh ve fetva literatüründen nakiller yapılmıştır. Ayrıca onlar hakkında nakledilen ilgi çekici olaylar da kaydedilmiştir.¹³ Eserde fakihler kronolojik sıraya göre “ketîbe” adı verilen tabakalarda ele alınmıştır. Ayrıca her tabakanın sonunda dönemin önemli mutasavvıflarının biyografilerine yer verilmiştir. Biyografisi verilen fakihler Hanefî mezhebine mensup olmakla

9 Kefevî, *Ketâib*, v. 412b.

10 Kefevî, *Ketâib*, v. 207b.

11 Kefevî, *Ketâib*, v. 1a, 3b.

12 Kefevî'nin verilerinden hareketle ilk dönem Hanefî fakihlerin fıkıh ilmindeki şecerelerini ve fıkıh havzalarını tespiti yönelik bir çalışma için bkz. Huzeyfe Çeker, “Hanefî Mezhebinin Fıkıh Silsileleri (Ebû Hanîfe'den Hicri VI. Asrın Sonuna Kadar)”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 19, 2012, s. 163-201.

13 Kefevî, *Ketâib*, v. 1a.

birlikte, mutasavvıflarda böyle bir kriter gözetilmemiştir. Kefevî eserinde “unvân”, “burhân”, “erkân” ve “sultân” adını verdiği alt başlıkları takip etmiş, daha sonra “ketîbe” adını verdiği tabakalar halinde biyografileri ele almıştır. İlk alt başlıkta (unvân) ictihad, müctehid imamlar, Hanefî ulemasının ictihad ehliyeti açısından gruplandırılması ve Hanefî fakihlerin yayıldığı coğrafi bölgeler konusunda bilgi ve değerlendirmeler yer almaktadır.¹⁴ İkinci alt başlıkta (burhân) din, hidayet, fıkıh, hikmet, millet, şeriat ve fitrat gibi kavramlar incelenmiştir.¹⁵ Üçüncü alt başlıkta (erkân) ise peygamberler tarihçesi ve Hz. Muhammed’in bi’seti ele alınmış,¹⁶ son alt başlıkta da Hz. Peygamber döneminde yönetim ve yargı, Hz. Peygamber’in tasarruflarının teşrîi açısından bağlayıcılığı üzerinde durulmuştur.¹⁷ Bilahare usul ve fîrû ilmi hakkında bilgi verildikten sonra sahâbe ve tabîin âlimleri ile müctehid imamlar ayrı birer bölüm olarak zikredilmiş,¹⁸ akabinde de Hanefî fakihlerin biyografileri yirmi iki ketîbe halinde ele alınmıştır.¹⁹ Eserin hazırlanmasında Kuraşî’nin *el-Cevâhiru’l-mudiyye* ve İbn Kutluboğâ’nın *Tâcü’t-terâcim* adlı eserleri başta olmak üzere çok sayıda tabakât ve tarih kitabına başvurulmuştur. Müellif kendi dönemine kadar olan Osmanlı fakihlerinin biyografileri için Taşkoprîzâde’nin *eş-Şekâiku’n-Nûmâniyye*’sinden de önemli ölçüde yararlanmışır.

Kefevî’nin kendi dönemiyle ilgili verdiği ayrıntılı bilgiler, esere ayrı bir önem kazandırmaktadır. Sadece fıkıh tarihi açısından değil, dönemin sosyal tarihi ve ulema-devlet adamları ilişkileri açısından oldukça ilgi çekici ayrıntıları Kefevî’nin eserinde bulmak mümkündür. Söz gelimi Kanuni Sultan Süleyman döneminin meşhur Veziriazamı Pargalı İbrahim Paşa’nın, köle olduğu gerekçesiyle Fenârizâde Muhyiddin Efendi tarafından şahitliğinin reddedilmesi üzerine Kanuni tarafından azat edildiğini Kefevî kaydetmektedir.²⁰ Keza Veziriazam Rüstem Paşa ile Vezir Haydar Paşa arasında geçen ve Kanuni’nin de müdahil olduğu bir meselede, Ebussuûd Efendi’nin Rüstem Paşa; hocası Muhyiddin Mehmed Efendi’nin ise Haydar Paşa lehinde mütalaa serdettiklerini kaydeden Kefevî fikhî bakımdan hocasını haklı bulmakta, Ebussuûd Efendi’nin ise stratejik davrandığını ima etmektedir. Olayın cereyanını anlatırken verdiği ayrıntılar, ulema-ümerâ ilişkisi bağlamında ayrıca değerlendirilmelidir.²¹ Ayrıca Timur’un huzurunda Seyyid

14 Kefevî, *Ketâib*, v. 1a-3b.

15 Kefevî, *Ketâib*, v. 3b-6b.

16 Kefevî, *Ketâib*, v. 6b-14b.

17 Kefevî, *Ketâib*, v. 14b vd. Bu alt başlığın bir kısmı, ayrıca tahkik edilerek yayınlanmıştır. Bkz. Murat Şimşek, “Mahmud B. Süleyman el-Kefevî’nin (v. 990/1582) Ketâ’ib Adlı Eserinde Hz. Peygamberin Konumu, Fazileti, İdari ve Kazai Tasarrufları ile İlgili Görüşlerinin Yer Aldığı Bölümün Tahkiki”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 14, 2009, s. 375-390.

18 Kefevî, *Ketâib*, v. 20a-69a.

19 Ahmet Özel, “Kefevî, Mahmud b. Süleyman”, s. 185.

20 Kefevî, *Ketâib*, v. 390a.

21 Kefevî, *Ketâib*, v. 407a-408b.

Şerif Cürcânî ile Sadüddin Taftazânî arasında geçen, istiâre-i tebe'iyeye ile istiâre-i temsiliyenin bir arada bulunup bulunamayacağına ilişkin tartışmayla ilgili verdiği ayrıntılar, aynı konu hakkında her ikisi de Ali Kuşçu'nun kardeşlerinin torunu olan Ebussuûd Efendi ile Molla Hafız Taşkendi arasında geçen ve kendisinin de hazır bulunduğu tartışmaya ilişkin naklettiği detaylar da dönemin dil-mantık temelli ilim anlayışına ışık tutması açısından kayda değerdir.²²

Kefevî *Ketâib*'i Arapça olarak kaleme almakla birlikte, özellikle mutasavvıfların biyografilerini verirken *Reşahât ve Nefehâtü'l-iîns* gibi kaynaklardan Farsça alıntılar yapmış, ayrıca Farsça şiihlere de yer vermiştir. Osmanlı ulemasının Türkçe fetvalarına ve keza Türkçe kaleme alınmış bazı resmî belgelere de yer verilen eserin yazımında farklı oranda her üç dilden de yararlandığı ifade edilebilir. Türkiye kütüphanelerinde çok sayıda yazma nüshası bulunan eser, henüz neşredilmemiştir.²³

Ketâib, taşıdığı birçok meziyetten dolayı sonraki çalışmalara da etki etmiştir. Abdülhay el-Leknevî'nin *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye* adını taşıyan ve oldukça yaygın kullanılan eseri, Kefevî'nin *Ketâib*'inden özetlenmiştir. Leknevî, "alanında yapılmış en güzel tasnif" olarak nitelediği *Ketâib*'in mutasavvıfların biyografilerine ilişkin kısımlarını almamış, bunun dışındaki yerleri özetlemiş, kendi ilave ve değerlendirmelerini ise "el-Câmî" (derleyen) başlığıyla belirtmiştir.²⁴ Bir Osmanlı fakihî olması hasebiyle Kefevî'nin eserinin dikkat çekici bir başka yönü de onun, Osmanlı fakihlerinin Hanefî fukahâsı arasındaki yerine ilişkin değerlendirmeleridir.

II. Osmanlı Fakihlerinin Hanefî Fukahâsı Arasındaki Yeri

Kefevî hayatın akışı içerisinde olayların sınırsız olduğundan ve nasların zahir anlamının bu olayların hükümlerini karşılamada yetersiz kaldığından bahisle ictihadın gerekliliğine vurgu yapmıştır. Kefevî müctehid imamlar içerisinde dört tanesinin ön plana çıkmasını, Allah'ın lütuf ve inayetine bağlamaktadır. Nitekim bu dört imamın görüşleri tespit edilerek sistemleştirilmiş, müntesipleri de varlıklarını korumuştur. Bundan dolayı âlimler dört mezhebin dışındaki müctehidlerin görüşlerini taklid etmeye izin vermemişlerdir. Zira diğer müctehidlerin müntesibi kalmadığı ve görüşleri sistemleştirilerek muhafaza edilemediği için, mezheplerinin hakikatine vakıf olma imkânı bulunmamaktadır.²⁵ Kefevî'ye göre bu dört imam içerisinde de "el-İmâmü'l-a'zam" (en büyük imam) olarak adlandırdığı Ebû Hanîfe öne çıkmaktadır. Tâbiûn nesline mensup olan Ebû Hanîfe, fûrû konularını sistemleştiren ve bu konuda ilk tedvini yapan kişidir. Üstün meziyetlerinden dolayı,

22 Kefevî, *Ketâib*, v. 325b-329b.

23 *Ketâib*'in bazı önemli nüshaları için bkz. Ahmet Özel, "Kefevî, Mahmud b. Süleyman", s. 185-186. Eserin neşriyle alakalı Türkiye'de iki ayrı ekip tarafından çalışma yapıldığı bilinmektedir.

24 Abdülhay el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1998, s. 19-20; Halit Ünal, "el-Fevâidü'l-Behiyye", *DİA*, c. 12, s. 502.

25 Kefevî, *Ketâib*, v. 1b.

içtihat yeterliliğini kazanmış birçok âlim onun yolunu takip etmiştir. Kefevî'ye göre dinin aslı ve fer'î hükümlerini yansıtan en mükemmel yol, Ebû Hanîfe'ye uyanların yoludur. Hanefî fakihler yaygın bir şekilde Mâverâünnehir, Horasan, Irak ve Hindistan bölgelerinde faaliyet göstermişlerdir. Ancak Moğol istilası neticesinde Hanefî âlimlerin Şam, Haleb ve Mısır bölgelerine intikal ettiği görülmüştür. O dönemde bu ülkelerde adaletli bir yönetim olduğunu söyleyen Kefevî'ye göre, Memlûk sultanlarının yönetim anlayışı bozulunca Hanefî âlimler için Anadolu bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Bu yönelimi teşvik eden en önemli faktör, Osmanlı sultanlarının ilme ve ulemaya değer veren, adalet ve hukuka saygı gösteren bir yönetim anlayışına sahip olmalarıydı.²⁶ Bir Osmanlı ilim adamı ve bürokratu olarak Kefevî, Hanefî fıkhnın Anadolu'ya intikal ve kökleşmesini böyle anlatmaktadır. *Ketâib'* de verilen bilgiler ışığında ilk dönemde Osmanlı hizmetine giren Edebâli²⁷ (v. 726/1325) gibi Karaman kökenli, Alaâddin Esved (Kara Hoca)²⁸ (v. 800/1397) gibi Karahisar kökenli ilim adamlarının tahsil için Anadolu dışındaki merkezlere gitmiş olduklarını ifade edebiliriz. Alaâddin Esved'in Osmanlı döneminde fıkhn sahasında ilk yazılı eser veren müellif olması ve talebe yetiştirmesi hasebiyle, Osmanlı ilim geleneğinin teşekkülünde önemli bir yeri vardır.²⁹ Mamafih Hanefî fıkhnın Anadolu'da etkin bir şekilde öğretilmeye başlanmasında Molla Fenârî'nin (v. 834/1431) önemli bir köşe taşı olduğunu Kefevî'nin verdiği silsilelerden hareketle söyleyebiliriz. Bir müddet Alaâddin Esved'den ve Cemâleddin Aksarâyî'den (v. 791/1388-89) ders alan Molla Fenârî, bilahare Mısır'da Ekmelüddin Bâbertî'nin (v. 786/1384) öğrencisi olmuştur. Kefevî, Molla Fenârî'yi Bâbertî aracılığıyla Hanefî ana omurgasına bağlamaktadır.³⁰ Birçok Osmanlı fakihini Ebû Hanîfe'ye bağlayan isnad zincirinde de Molla Fenârî yer almaktadır. Onun Ebû Hanîfe'ye kadar uzanan isnad zinciri ise şöyledir: Molla Fenârî → Ekmelüddin el-Bâbertî → Kıvâmüddin el-Kâkî → Hüsâmüddin es-Sıgnâkî → Hâfızüddin el-Kebîr el-Buhârî → Abdüssettâr Şemsüleimme el-Kerderî → *el-Hidâye* yazarı el-Merğînânî → Sadrüşşehîd Hüsâmüddin → es-Sadrü'l-Kebîr Burhânüddin İbn Mâze → Şemsüleimme es-Serahsî → Şemsüleimme el-Halvânî → Ebû Ali en-Nesefî → Ebû Bekr Muhammed b. el-Fadl → Abdullah es-Sebezmûnî → Ebû Hafs es-Sağîr → Ebû Hafs el-Kebîr → Muhammed b. Hasen → Ebû Hanîfe.³¹ Kefevî, Kemalpaşazâde'nin

26 Kefevî, *Ketâib*, v. 1b-3b. Ayrıca bkz. Leknevî, *Umdetü'r-riâye alâ şerhi'l-Vikâye*, Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009, c. 1, s. 22-27.

27 Edebâli, memleketi Lârende'de Necmüddin ez-Zâhidî'den (v. 658/1260) okumuş, bilahare Şam'a giderek Cemalüddin el-Hasîrî'nin (v. 636/1238) öğrencilerinden Süleyman b. Ebî'l-İzz'den (v. 677/1278) ders almıştır. Osmanlı hizmetine giren ilk ilim adamlarından Dursun Fakîh de eğitimi kayınpederi olan Edebâli'de tamamlamıştır. Bkz. Kefevî, *Ketâib*, v. 284a, 301a.

28 Kefevî, *Ketâib*, v. 315ab.

29 Bkz. Murteza Bedir, "Osmanlı Tarihinin Kuruluş Asrında (1389'a kadar) İlmiye'ye Dair Bir Araştırma: İlk Fakihler", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sy. 1, 2006, s. 35-36.

30 Kefevî, *Ketâib*, v. 329b.

31 Kefevî, *Ketâib*, v. 229b.

biyografisinde bu isnadın Merğînanî'den sonra Necmüddin en-Nesefî kanalıyla Ebû Yusuf'a kadar uzanan ve Ebû Hanîfe'ye bağlanan bir versiyonunu daha kaydetmiştir.³² Osmanlılarda Hanefî fıkhnın tedris sürecine bir örnek olarak Kefevî'nin *el-Hidâye* silsilesini ele alabiliriz: Mahmud b. Süleyman el-Kefevî → Muhyiddin Mehmed b. Abdülkadir → Kemalpaşazâde → Muslihuddin Kastalânî (Kestelî) → Hızır Bey b. Celâl → Molla Yegân (Mehmed b. Armağân) → Molla Fenârî → Bâbertî → Kâkî → Sıgnâkî → Hâfîzüddin Ebû Nasr Muhammed el-Buhârî → Şemsülemme Muhammed b. Abdüssettâr el-Kerderî → el-Merğînanî (Sâhibü'l-*Hidâye*). Kefevî'nin hocasının Hızır Bey'e uzanan ikinci bir silsilesi daha bulunmaktadır: Muhyiddin Mehmed b. Abdülkadir → Nureddin el-Karasivî (Sargörez) → Sinan Paşa → Hızır Bey b. Celâl → Molla Yegân → Molla Fenârî. Kefevî, *el-Hidâye*'yi ikinci bir hocadan daha okumuştur: Mahmud b. Süleyman el-Kefevî → Abdurrahman b. Ali el-Kâdî el-Amâsî → Sadî Çelebî → Mehmed Hasan es-Samsûnî → Alaüddin el-Arabî → Hızır Bey b. Celâl → Molla Yegân → Molla Fenârî.³³ Görüldüğü üzere üç farklı silsile de Molla Fenârî aracılığıyla Hanefî geleneğine bağlanmaktadır. Kefevî'nin kendisini Ebû Hanîfe'ye kadar ulaştıran yirmi ve yirmi iki halkalı iki adet isnad zinciri bulunmaktadır. Ancak farklı ilim adamlarından farklı merkezlerde ders alınması mümkün olduğundan, değişik isnad zincirleri tespit etmek de mümkündür.³⁴ Nitekim Merzifon'da müderrislik yapmış olan Seyyid Ahmed Kırîmî aracılığıyla, İbnü'l-Bezzâz el-Kerderî kanalıyla Ebû Yusuf'a kadar uzanan bir silsile de Osmanlı fakihlerini ana omurgaya bağlamıştır.³⁵ Kefevî'nin kaydetmiş olduğu veriler kendi dönemine kadar ulaşan Osmanlı fakihlerini Ebû Hanîfe'ye bağlayan bir şecerenin hazırlanabilmesine imkân tanımaktadır.

Kefevî, Atâî'nin tabiriyle “Ulemâ-i Rûm'un meşâhîrini tasîr ettiği” eserinde yaklaşık olarak doksan civarında Osmanlı dönemi fakihinin biyografisine yer vermiştir. Hanefî fakihlerin tabakalarının belirlenmesinde Kemalpaşazâde tarafından yapılan tasnifi esas alan Kefevî, bu tasnif içerisinde Osmanlı fakihlerinin yeri ile ilgili değerlendirmeler yapmıştır. Ona göre Kemalpaşazâde (v. 940/1534) ve Ebussuûd Efendi (v. 982/1574), “meselede müctehid” derecesinde fakihler olup Hassâf, Tahâvî, Kerhî, Serahsî, Halvânî ve Kâdîhân ile aynı tabakaya mensuplardır. Herhangi bir tabakada yer almanın ölçüsü daha önceki bir zaman diliminde yaşamak değil, ilmî liyakattir.³⁶ Zira zaman bakımından sonra gelen birçok âlim, fıkıh ve icthad bakımından kendisinden önce yaşayanlardan üstün olabilir.³⁷ Kefevî iddiasını desteklemek için Kemalpaşazâde'nin vakıfla ilgili bir risalesine

32 Kefevî, *Ketâib*, v. 385b.

33 Kefevî, *Ketâib*, v. 203b-204a.

34 Kefevî, *Ketâib*, v. 69b-70a.

35 Kefevî, *Ketâib*, v. 354b-355a.

36 Kefevî, *Ketâib*, v. 92b.

37 Kefevî, *Ketâib*, v. 152b.

ve Ebussuûd Efendi'nin ilgili risalede tartışılan meselelerle alakalı fetvalarına yer vermiştir. Risâlede, bir kişinin “evlatlarının evlatları” lehine tesis etmiş olduğu vakıftan, “kızının evlatlarının” da yararlanıp yararlanamayacağı meselesi ele alınmaktadır. Kemalpaşazâde bu meselenin çözümü için vakfedenin, vakfın tesisi esnasında kullandığı ifadeden hareket edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Vakıf lehtarlarının kapsamı, vakfedenin kullandığı ifadeye göre belirlenir. Bu noktadan hareketle konuyla ilgili ihtimalleri tespit eden Kemalpaşazâde, vâkıfın kullandığı ifadelere göre her bir ihtimalde kapsama dâhil olacak lehtarları tespit etmiştir. Bu esnada *Tecnîs* ve *Vâkıât* adlı kitaplar ile Radyüddin es-Serahsî'nin *el-Muhît* adlı eserinde yer alan bazı görüşleri ve bu görüşlerin dayandırıldığı Hâherzâde ve Ali es-Suğdı'nın yaklaşımlarını eleştirmiştir. Kemalpaşazâde bu noktada iki farklı görüş arasında tercih için iki kriter olduğunu ifade etmektedir: Görüşlerin dayandığı delilin güçlülüğü ve görüşü savunan fakihlerin konumu. Kemalpaşazâde'ye göre kendi tercih ettiği görüşün delili daha güçlüdür ve bu görüşü Hilâl, Hassâf, Serahsî, Kâdîhân gibi müctehidler savunmuştur. Karşı görüşü savunan fakihler onlara muhalefet edebilecek konumda veya onlarla aynı ilmî seviyede kişiler değildir. Bu noktada sağlıklı bir tercih yapılabilmesi için fakihlerin tabakalarının bilinmesi gerektiğini ifade eden Kemalpaşazâde, meşhur yedili taksimini burada yapmıştır. Daha sonraki dönemlerde müstakil bir risale gibi de algılanan ilgili tasnif, aslında bu risalenin bir parçasıdır. Tasnife girişmeden önce mukallid bir fakihin, görüşünü fetvada esas aldığı kişiyi tanıması gerektiğini ifade eden Kemalpaşazâde, bu tanımın ilgili fakihin adını, nesebini, hoca ve talebelerini bilmekle değil onun gerek rivayet gerek dirayet açısından fıkhıdaki derecesini ve fakihlerin tabakaları arasındaki yerini bilmekle gerçekleşeceğini ifade etmiştir. Bu bakımdan da fakihleri dinde müctehid, mezhebde müctehid, meselede müctehid, tahrîc ehli, tercih ehli, temyiz ehli ve mukallidler olmak üzere yedi gruba ayırmıştır. Bu son grupta yer alanların görüşleriyle amel edilemeyeceğini de vurgulamıştır.³⁸

Kefevî, Kemalpaşazâde'nin risalesinin ardından Ebussuûd Efendi'nin ilgili risalede ele alınan meselelerle ilgili fetvalarına yer vermiştir. Ebussuûd bu fetvalarında meselelere Kemalpaşazâde ile aynı perspektiften yaklaşmış, muhalif görüşü savunan Hâherzâde, Ali es-Suğdı ve Radyüddin es-Serahsî'yi, bunların yanında onları takip eden Molla Hüsrev'i de eleştirmiştir.³⁹ Kefevî bu nakillerle Kemalpaşazâde ve Ebussuûd'un fıkhıdaki derecelerini gösterdiğini ve onların “meselede müctehid” tabakasında oldukları tezini kanıtladığını düşünmektedir.

38 Kefevî, *Ketâib*, v. 92b-94b.

39 Kefevî, *Ketâib*, v. 94b-95b, v. 398b. Bu mesele için bkz. Molla Hüsrev, *Düreri'l-hukkâm*, İstanbul: Şirket-i Sahafiyye-i Osmâniyye Matbaası, 1319, c. 2, s. 141; Abdülhalim b. Pîr Kadem, *Dürer Hâşiyesi Abdülhalim*, İstanbul: Dâru't-Tıbâati'l-Âmire, 1270, c. 1, s. 480.

Kefevî bu alıntuları Ali er-Râzî'nin biyografisine ayırdığı yerde yapmıştır. *el-Hidâye* sahibinin mehir bölümünde “Râzî'nin tahrîci” ibaresiyle⁴⁰ Ali er-Râzî'ye atf yaptığını dolayısıyla onu “tahrîc ehlinde” kabul ettiğini ileri süren Kefevî,⁴¹ akabinde sözü Kemalpaşazâde ve Ebussuûd'a getirerek ilgili nakilleri yapmıştır. Bu tavrıyla Kefevî, Kemalpaşazâde'nin dördüncü tabakada tahrîc ehline örnek verdiği Râzî'nin Ali er-Râzî olduğunu ileri sürmektedir. Kemalpaşazâde'nin tasnifi sonraki dönemlerde genel bir kabul görmeye beraber, gerek bu tasnifin bütününe⁴² gerekse fakihlerin tabakalara nispetine⁴³ yönelik eleştiriler de yapılmıştır.⁴⁴ Bu eleştiriler içerisinde en çok dile getirileni tahrîc ehline örnek gösterilen Râzî'nin Cessâs olduğu, dolayısıyla Serahsî, Kâdîhan ve emsali fakihler müctehid kabul edilirken Cessâs'a bu kategoride yer verilmemesinin isabetsiz olduğudur. Kefevî'nin yaklaşımı ise ilgili kişinin Cessâs olmadığını ileri sürerek, bir anlamda bu eleştiriye cevap teşkil etmektedir. Ancak Serahsî'nin, Kâkî ve Aynî gibi *Hidâye* şarihlerinin ilgili Râzî'nin Cessâs olduğunu söylemeleri, Kefevî'nin argümanını tartışılır hale getirmektedir.⁴⁵

Kefevî'nin eserinde görüş ve fetvalarına en fazla yer verdiği Osmanlı fakihinin Ebussuûd olduğu görülmektedir. Ebussuûd'un bazı meselelerde icihad ettiğini, bazılarında ise tahrîc yaptığını ve deliller arasında tercihte bulunduğunu ileri sürmektedir.⁴⁶ Ebussuûd ve Kemalpaşazâde'nin yanında Molla Yegân'ın (v. 865/1461) da Bursa kadılığı yaptığı dönemde maslahata binaen Züfer'in görüşünü tercih ettiğini kaydetmesi,⁴⁷ Hocazâde'nin (v. 893/1488) herhangi bir meselede fetva kitaplarında nakil bulamadığında, kendi reyine başvurmak suretiyle konuyla ilgili mevcut ihtimalleri tespit edip aralarında tercih yaptığını nakletmesi⁴⁸ de Osmanlı

40 Merğînânî, *el-Hidâye*, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986, c. 1, s. 213.

41 Kefevî, *Ketâib*, v. 92b; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 234.

42 Şihâbüddin el-Mercânî, *Nâzûretü'l-hak*, Kazan: y.y., 1870, s. 58-65; Zahid el-Kevserî, *Hüsnü't-tekadî*, Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, ts., s. 24, 83-95.

43 Leknevî, *Umdetü'r-riâye*, c. 1, s. 33-37.

44 Nitekim kullandığımız nüshanın hâmişinde yer alan bazı kayıtlar, Kemalpaşazâde tarafından yapılan tasnif hakkında o dönemde de kimi eleştiriler yapıldığını göstermektedir. İlgili kayıtlarda İmameyn ve Züfer'in usul meselelerinde de Ebû Hanîfe'ye muhalefet ettikleri öne sürülerek *Tesîsü'n-nezâir* adlı esere gönderme yapılmış, ayrıca Ali er-Râzî'nin tahrîc ehli olarak gösterilmesi isabetli bulunmamıştır. Bkz. Kefevî, *Ketâib*, v. 94a.

45 Bkz. Serahsî, *el-Mebûsât*, Beyrut: Dârü'l-Marife, 1989, c. 5, s. 66; Kâkî, *Mî'râci'd-dirâye*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 553, c. 2, v. 56a; Aynî, *el-Binâye*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1990, c. 4, s. 729. *el-Fevâidü'l-behiyye*'de Kefevî'ye uyararak adı geçen Râzî'nin Ali er-Râzî olduğunu söyleyen Leknevî, *Hidâye* şerhinde ise diğer şarihlere uyararak mezkur şahsın Cessâs olduğunu ifade etmiştir. Bkz. *el-Hidâye mea şerhi'l-allâme Abdülhayy el-Leknevî*, Karâçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmî'l-İslâmiyye, 1417, c. 3, s. 102.

46 Kefevî, *Ketâib*, v. 398a.

47 Kefevî, *Ketâib*, v. 79ab, 338b-339a.

48 Kefevî, *Ketâib*, v. 367ab.

fakihleri arasında icthad, tahrîc ve tercih çerçevesinde fikhî faaliyette bulunan bazı ilim adamlarının varlığını gösteren birer veri olarak değerlendirilebilir.

Kefevî'nin kayda değer bir başka yönü de yaşadığı dönemde toplumda tartışma konusu olan fikhî meseleler hakkında ayrıntılı bilgi vermesidir.

III. Osmanlı Fakihleri Arasında Yaşanan Tartışmalar

Kefevî kendi yaşadığı dönemde fakihler arasında tartışma konusu olan ve kamuoyuna mal olmuş bazı meseleler hakkında da ayrıntılı bilgi vermektedir. Bu tartışmaların çoğunda, XVI. yüzyılda kazaskerlik ve şeyhülislamlık yapmış olan Çivizâde Muhyiddin Efendi'nin (v. 954/1547) yerleşmiş telakki ve fetvalara karşı aldığı muhalif tutumun etkili olduğu görülmektedir. Başlıca tartışma konuları şunlardır:

Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin Durumu: Kefevî'nin naklettiğine göre tartışma Çivizâde'nin İbnü'l-Arabî'yi eleştiren, *Fusûsü'l-hikem*'deki bazı görüşlerinden dolayı onu tekfir eden bir risale kaleme almasıyla başlamıştır. Bu risaleye karşı bir reddiye yazan dönemin mutasavvıflarından Sofyalı Bâli Efendi, İbnü'l-Arabî'nin lehine tavır sergileyen âlimleri zikrettikten sonra tekfir konusunda Çivizâde'nin iki noktada haksızlık yaptığını ifade etmiştir. Bunlardan birincisi tekfir işleminin bir faydasının olmamasıdır. Zira ölmüş bir insan hakkında küfür ahkâmını icra etmek mümkün değildir. Fetva ise şer'î hükümlerin icrası için verilir. Aksine böyle bir tavır ölmüş bir insan hakkında mahza hakaret anlamı taşımaktadır. İkinci husus ise Çivizâde'nin tekfir amacıyla meseleyi mecrasından çıkarıp düşmanlığa dökmüş olmasıdır. Aksi takdirde İbnü'l-Arabî'nin sözlerini sahih manalara hamledebilirdi. Fetvada mümkün mertebe tekfirden kaçınmak, müftülerin riayet etmesi gereken kurallardandır. Bâli Efendi, Çivizâde'ye bu görüşlerinden vaz geçip tövbe etmesini salık vermektedir. Kefevî konuyla ilgili Kemalpaşazâde tarafından verilen Arapça bir fetvayı da nakletmiştir. İlgili fetvada İbnü'l-Arabî'nin büyük bir zat olduğu, onu tahkir edenin hata işlediği, bu hususta daha ileri gidenin Sultan tarafından cezalandırılması gerektiği, *Fusûs* ve *Fütûhât* adlı eserlerinde yer alan zahir ehlinin anlayamayacağı hususlar karşısında ise tevakkuf edilmesi gerektiği ifade edilmektedir.⁴⁹ Kemalpaşazâde'nin daha sonra literatürde atıfta bulunulan hatta İbnü'l-Arabî'nin kabrinin başına asıldığı nakledilen fetvası,⁵⁰ İbnü'l-Arabî hakkında toplumda hâkim olan telakkiyi yansıtmaktadır. Nitekim Kefevî, Çivizâde'nin şeyhülislamlık görevinden alınmasını İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ gibi tasavvuf büyüklerinin aleyhinde bulunup onları tekfir etmesine bağlamaktadır.⁵¹ Çivizâde'nin Kanuni döneminde vefat etmesine rağmen II. Selim'in bu mevzuyla alakalı Ebussuûd Efendi'ye yönelttiği istiftâda yer alan şu ifadeler, mâşerî vicdana

49 Kefevî, *Ketâib*, v. 250b-251a.

50 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, Dımaşk: Daru İbn Kesîr, 1991, c. 7, s. 339; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, Beyrut: Dârü lhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1987, c. 3, s. 294.

51 Kefevî, *Ketâib*, v. 396b.

mâl olmuş mutasavvıfların tekfirine karşı kamuoyunda duyulan tepkiyi yansıtmaktadır: “Bir kimesne İmam Gazâlî, Şeyh Muhyiddîn-i Arabî ve Celâlüddîn-i Rûmî ve bunlar emsali sâir meşâyih-i sâlîfe -kaddesellâhu ervâhahüm- bunları tekfir etse ne lazım gelür? deyu istifsar olundukta, ‘tekfirin vechin beyan itmek lazımdır’ deyu buyurulmuş. Bunların tekfirinin bir vechi olmak ihtimali var mıdır ki beyan oluna! Selâtîn-i İslâm ve ulemâ-yı kirâm belki havâs u avâm katında bunlar makbûl ve ervâh-ı tayyibelerinden istimdad olunagelmıştır. Bunlar ki küfrüne vecih olucak Müslim kim olur? Beyan oluna!”⁵²

Mestler Üzerine Mesh Meselesi: Çivizâde'nin fukahanın çoğundan ayrılarak ortaya attığı bir başka konu da çuha veya keten çorap ya da çakşır üzerine giyilen mestlere mesh ediliyor edilemeyeceği meselesidir.⁵³ Çivizâde, abdestte asıl olan kuralın ayakların yıkanması olduğunu, mestler üzerine meshin istisnai bir durum olduğunu, Ebû Hanîfe'den nakledilen hükümlerin çıplak ayak üzerine mest giyilmesi veya mestin üzerine çizme giyilmesi hallerinde geçerli olduğunu, çorabın üzerine mest giyilmesiyle ilgili bir nakil bulunmadığını, dolayısıyla müctehidlerden nakil bulunmayan bir uygulamanın caiz olamayacağını savunmuştur. Bu uygulamanın caiz olduğunu söyleyen Şeyh Bedreddin (v. 823/1420) ve Molla Hüsrev (v. 885/1480) gibi fakihlerin⁵⁴ müctehid olmadıklarını ileri süren Çivizâde, kendi döneminde ictihad ehli bulunmadığı için zamanın fakihlerinin istidlale dayalı fetvalarına itibar edilmeyeceğini söylemektedir. Ayrıca Kemalpaşazâde'nin önceleri Molla Hüsrev'e uyararak cevaza fetva vermiş ise de bilahare kendi *Vikâye Şerhi* nüshasının kenarına bu uygulamanın caiz olmadığına ilişkin nakiller yazdığını, ilgili nüshanın Kemalpaşazâde'nin akrabalarında mevcut olduğunu iddia etmektedir.⁵⁵ Dönemin tarihçilerinin beyanına göre Çivizâde'nin mesh konusunda ortaya attığı görüşler üzerine Kanuni meseleye müdahil olmuş, bu iddialara cevap verilmesini istemiştir. Bunun üzerine Fenarîzâde Muhyiddin, Kâdirî Çelebi, Saçlı Emir ve Ebussuûd gibi âlimler konuyla ilgili risaleler kaleme alarak Çivizâde'nin yaklaşımını reddetmişlerdir.⁵⁶ Bu reddiyelerde ilgili uygulamanın cevazına asırlardır fetva verildiği, bu uygulamanın icmâ-ı ümmet menzilesinde olduğu, mesh uygulamasının kendisinin kolaylaştırmayı hedeflediği gibi

52 Kefevî, *Ketâib*, v. 397a.

53 Kefevî, *Ketâib*, v. 396b.

54 Adı geçen alimlerin yaklaşımları için bkz. Şeyh Bedreddin, *et-Teshîl*, Süleymaniye Ktb., Şehid Ali Paşa, nr. 837, v. 13b; Molla Hüsrev, *Dürrerü'l-hukkâm*, c. 1, s. 35-36; Yakub Paşa, *Sadrişşeria Hâşiyesi*, Atf Efendi Ktp., nr. 808, 26b; Ahî Çelebi, *Zahiretü'l-ukbâ*, Ragıp Paşa Ktp., nr. 480, v. 41b-42a.

55 Çivizâde'nin görüşleri için bkz. *Risâle-i Mesh-i Huff*, Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 849/3, v. 10a-15a.

56 Lutfî Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1341, s. 390-392; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, İstanbul: MEB Yayınları, 1971, c. 1, s. 890-891; H. N. Atsız, “Ebussuûd Bibliyografyası”, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Üç Bibliyografya*, İstanbul: Ötügen Yayınları, 2013, s. 180-181.

mülâhazalar ileri sürülmüştür. Hanefî fihhının mest üzerine meshi düzenleyen genel hükümlerinin bu uygulamaya aykırı olmadığı, meshin cevazı bağlamında ayakla mest arasında vasıta olmasının ya da olmamasının bir önem arz etmediği Hanefî fûrû literatüründen örnekler verilerek gösterilmiş, Çivizâde'nin verdiği fetvanın sağlam bir dayanağının bulunmadığı vurgulanmıştır.⁵⁷

Para Vakfı Meselesi: Çivizâde'nin tepki çeken fetvalarından birisi de Osmanlı toplumunda Anadolu ve Rumeli coğrafyasında yaygınlık kazanmış olan para (nukûd) vakfı uygulamasının caiz olmadığını ileri sürmesidir.⁵⁸ Çivizâde para vakfı uygulamasının zayıf bir kavle dayandığını, çoğu müctehidin bu uygulamayı caiz görmediğini, vakıflarda idareci olarak görev yapanların ekserinin muamele-i şer'iyeye usullerini gereği gibi bilmediklerini, bu durumun ise ribâ kapısının açılmasına neden olacağını ileri sürmüş, mülâhazalarıyla Kanunî'yi ikna ederek Rumeli Kazaskeri olduğu dönemde kadıların para vakıflarını tescil etmemelerini öngören bir emir çıkartmaya muvaffak olmuştur.⁵⁹ İlgili emir neticesinde para vakıflarıyla finanse edilen hizmetlerde aksamalar yaşanması bir takım tepkilere yol açmıştır. Bunları yansıtan en belirgin örnek, Sofyalı Bâlî Efendi'nin mektuplarıdır.⁶⁰ Ancak yasak Çivizâde'nin vefatına kadar devam etmiştir. Kefevî'nin verdiği bilgiye göre bu aşamada konuyla alakalı tekrar Ebussuûd Efendi'den fetva istenmiş, o da Ensârî'nin Züfer'den naklettiği görüşe dayanarak para vakfının caiz olduğuna fetva vermiş, bilahare dönemin diğer âlimleri de Ebussuûd'un fetvasını benimseyerek Çivizâde'nin yaklaşımını reddetmişler, nihayetinde ise para vakfı uygulamasının caiz olduğu ittifakla benimsenmiştir. Bu doğrultuda 955 (1548) yılı Rebiülevvel ayının sonlarında sancak kadılarına yönelik yeni bir emir çıkarılarak para vakfı uygulamaları serbest bırakılmıştır. Bu emrin tam metni Kefevî tarafından nakledilmiştir.⁶¹ İlgili metin para vakfıyla ilgili tartışmaların mahiyetinin ve tarihî seyirinin tespiti açısından oldukça ehemmiyetli olup, başka bir kaynakta yer almamaktadır.⁶² Metinde Çivizâde'nin muhalefeti özetlendikten sonra Ebussuûd Efendi, Malul Emir Efendi ve Abdülkadir Çelebi Efendi ile diğer ulemanın İmam Züfer'in görüşüne dayanarak para vakfını caiz gördükleri ifade edilmiş, akabinde de para vakfının tesis ve tescil prosedürü üzerinde durulmuştur. Ebussuûd Efendi daha evvel kaleme aldığı risalesinde para vakfının cevazını, bunu doğrudan caiz gören ancak vakıf muamelesini bağlayıcı kabul etmeyen Züfer'in görüşüne dayandırmaktansa, para vakfına temas etmeyen ancak menkul malların teamül

57 İlgili hususlar için bkz. *Risâle fi cevâzi'l-mesh ale'l-huffeyn*, Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 1497/1, v. 1b-4b. İlgili risale müstensih tarafından Ebussuûd'a nispet edilmiştir.

58 Kefevî, *Ketâib*, v. 396b.

59 Kefevî, *Ketâib*, v. 404a.

60 Bkz. Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003, s. 38-44.

61 Kefevî, *Ketâib*, v. 404ab.

62 Söz konusu emrin çevirim yazısı ve tahlili için bkz. Tahsin Özcan, "Para Vakıflarıyla İlgili Önemli Bir Belge", *İLAM*, c. 3, sy. 2, 1998, s. 107-112.

oluştugu takdirde vakfedilebileceğini kabul eden ve vakıf muamelesini bağlayıcı addeden İmam Muhammed'in görüşüne dayandırmayı tercih etmiştir.⁶³ Mamafih ilgili emrin çıkarıldığı dönemde bu muamelenin Züfer'in kavline dayandırılması konusunda bir görüş birliğine ulaşıldığı anlaşılmaktadır.⁶⁴ Kefevî her üç meselede de tartışmaların odağında yer alan Çivizâde'nin tutumunu "cumhura muhalefet" olarak değerlendirmiştir.⁶⁵ Nitekim onun dönemin sosyal şartlarına ve kamuoyu hassasiyetine aykırı davranışları diğer ulemanın direnciyle karşılaşmıştır.

Evlâdiye Vakıfları: Daha önce temas ettiğimiz Kemalpaşazâde'nin risalesinde, Ebussuûd Efendi'nin de fetvalarında ele aldıkları, bir kişinin "evlatlarının evlatları" lehine vakıf tesis ettiği takdirde "kızının evlatlarının" da lehtarlar içerisinde yer alıp almadığı hususu dönemin tartışılan meselelerindendir. Nitekim Kemalpaşazâde, ilgili risaleyi Yavuz Sultan Selim'in meselenin çözülmesine yönelik isteği doğrultusunda kaleme aldığını ifade etmektedir.⁶⁶ Ancak bu meselenin toplumda yansımalarının Çivizâde'nin taraf olduğu meseleler kadar etkili olmadığı anlaşılmaktadır.

Kefevî, eserinin genelinde olduğu gibi Osmanlı fakihlerini ele alırken de onların eserlerine ve fetvalarına atıflar yapmıştır.

IV. Kefevî'nin Eser ve Görüşlerine Atıf Yaptığı Osmanlı Fakihleri

Kefevî *Ketâib*'in önceki bölümlerinde uyguladığı gibi, Osmanlı dönemi fakihlerinin de eserlerine ve görüşlerine atıflar yapmıştır. Ancak bu atıfların, daha önceki dönem fakihlerine yapılan atıflara nazaran daha seyrek olduğu dikkat çekmektedir. Kefevî'nin atıf yaptığı başlıca Osmanlı fakihleri şunlardır:

Şeyh Bedreddin: Kefevî, Şeyh Bedreddin'in biyografisine yer vermemekle birlikte onun keramet ve mucize arasında fark olduğu, tahaddî (meydan okuma) gerçekleşmediği müddetçe olağanüstü hadise iddialarının mucize iddiası sayılarak tekfîre gidilmemesi gerektiği, Ehl-i sünnet âlimlerine göre keramet göstermenin caiz olduğu, Hanefî kitaplarında geçen fûrû meselelerinde bunu destekleyen örnekler bulunduğu şeklindeki değerlendirmesini *Câmiu'l-fusûleyn* adlı eserinden nakletmiştir.⁶⁷ XVI. yüzyılda Rumeli'de bulunan ve kendisini Bedreddin'e nispet eden, devletin sıcak bakmadığı bazı grupların mevcudiyeti Kefevî'nin Bedreddin'e eserinde yer vermemesinin sebebi olabilir. Ancak Kefevî, kendi sûfî eğilimiyle de uyuşan açıklamaları Bedreddin'den nakletmekte bir sakınca görmemiştir.

63 Ayrıntılı bilgi için bkz. Kaşif Hamdi Okur, "Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuûd Efendi'nin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Düşünceler", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 7-8, 2005, s. 33-58.

64 Kefevî, *Ketâib*, v. 76a.

65 Kefevî, *Ketâib*, v. 396b.

66 Kefevî, *Ketâib*, v. 92b.

67 Kefevî, *Ketâib*, v. 144b. Alıntı için bkz. Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-fusûleyn*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, no: 119, v. 446b.

Molla Yegân: Kefevî, Molla Yegân'ın Bursa'da kadılık yaptığı dönemde maslahata binaen Züfer'in görüşünü tercih ederek hüküm verdiğini ifade etmiştir.⁶⁸

Molla Hüsrev: Kefevî, Molla Hüsrev'in *Dürer*'inden kableye yönelme ve tilavet secdesinin vücûbunun fevrî olup olmadığı konusundaki rivayetlerle ilgili yaklaşımlarını naklederek değerlendirmiştir.⁶⁹

Molla Hayâlî: Kefevî, bir *Fetâvâ-yı Bezzâziyye* nüshasının hamîşinden Molla Hayâlî'nin (v. 875/1470) havuzdan abdest almanın akarsudan abdest almaktan daha faziletli olduğuna dair bir ta'likini nakletmektedir. İlgili hükmün gerekçesi de havuzdan abdest almayı caiz görmeyen Mutezile'ye muhalefet etmektir. Bu konudaki ihtilaf ise Ehl-i sünnet ve Mutezile arasında cüz-i lâ-yetecezzâ meselesindeki görüş ayrılığından kaynaklanmaktadır.⁷⁰

Kemalpaşazâde: Kefevî'nin görüşlerine en fazla atf yaptığı Osmanlı fakihlerinden biri Kemalpaşazâde'dir. Onun evladiye vakfıyla ilgili risalesini ve İbnü'l-Arabî ile ilgili fetvasını iktibas ettiğini belirttiğimiz Kefevî, ayrıca Yezîd b. Muaviye'ye lanet eden kimsenin durumu⁷¹ ve esrar kullanımının hükmüyle⁷² ilgili fetvalarını da nakletmiştir.

Çivizâde Muhyiddin: Kefevî, daha önce temas ettiğimiz üzere, Çivizâde'nin bazı mutasavvıfların tekfiri, mestler üzerine mesh ve para vakfı konusunda cumhura muhalif fetvalarına atf yapmıştır. Ancak bunların detaylı temellendirilmesi üzerinde durmamış, muhaliflerin verdiği cevaplara daha fazla yer ayırmıştır.

Sâdî Çelebi: Kanuni dönemi Şeyhülislamlarından Sâdî Çelebi (v. 945/1539) de Kefevî'nin fetvalarını naklettiği fakihler arasındadır. Kefevî, şeyhülislamların kendi imzalarını taşıyan fetvaları toplayarak fıkıh bâbları sistematığına göre tasnif ettiklerini ifade etmiş, Sâdî Çelebi'ye ait örnek fetvaları da kendi tasnif ettiği fetvalar arasından seçmiştir. Kefevî, Sâdî Çelebi'den evde denetimsiz bırakıldığı için ateşe düşmek suretiyle hayatını kaybeden bir çocuğun annesinin hukuki sorumluluğu, talâkta istisna yapılması ve gayrimenkul mülkiyetine ilişkin bir davada tarafların durumuyla ilgili üç fetva nakletmiştir.⁷³

Ebussuûd Efendi: Kefevî'nin eserinde en geniş yer ayırdığı, görüşlerine en fazla atıfta bulunduğu Osmanlı fakihî Ebussuûd Efendi'dir. Bu bakımdan Kefevî'de geçen bilgilerin Ebussuûd'un hem biyografisi hem de fikhî yönü için oldukça önemli bir kaynak olduğu belirtilmelidir. Kefevî "müctehid fi'l-mesele"

68 Kefevî, *Ketâib*, v. 76ab, 338b.

69 Kefevî, *Ketâib*, v. 352b-353b. İlgili atıflar için bkz. Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hukkâm*, c. 1, s. 60, 155.

70 Kefevî, *Ketâib*, v. 374b.

71 Kefevî, *Ketâib*, v. 28b.

72 Kefevî, *Ketâib*, v. 80b.

73 Kefevî, *Ketâib*, v. 395b-396a.

(meselede müctehid) olduğunu ifade ettiği Ebussuûd'un bazı meselelerde ic-tihad ettiğini, bazen de tahrîc yapmak ve deliller arasında tercihte bulunmak suretiyle meseleleri çözdüğünü belirtmektedir. Ebussuûd herhangi bir mesele hakkında mevcut Hanefî fıkıh literatüründe bir cevap bulamazsa, konuyla ilgili mevcut ihtimalleri tespit ederek bunlar arasında değerlendirme yapar, neticede de kendi reyine dayanmak suretiyle meselenin cevabını yazardı.⁷⁴ Ebussuûd'un evlâdiye vakfiyla ilgili Kemalpaşazâde ile paralel düşen tercihlerini, para vakfı ve nezir meselesinde Züfer'in, kasâme meselesinde Ebû Yusuf'un içtihadını tercih ettiğini⁷⁵ eserinin muhtelif bölümlerinde nakleden Kefevî, biyografisini verirken de çeşitli fetva ve tercihlerini alıntulamıştır. Bunlar arasında Kırım Hânı Devlet Giray'ın sorusu üzerine verilen, zekât konusunda beytülmâl ile hükümdarın şahsî malı arasındaki farkın açıklandığı fetva, insan hürriyeti bağlamında cebr ve ihtiyar meselesinin ele alındığı fetva, mucize ve keramet arasındaki farkın açıklandığı fetva, zındığın ve Hz. Peygamber'e hakaret eden kişinin tövbesinin kabul edilip edilmeyeceği, bu hususta diğer mezheplerin görüşüyle amel edilip edilmeyeceğine ilişkin fetva yer almaktadır.⁷⁶ Kefevî, Ebussuûd'un kendi rey ve tercihinin dayalı olup da Kanuni'den onay almak suretiyle bağlayıcılık kazandırdığı, *Ma'rûzât* nüshalarında yer alan bazı uygulamaları da aktarmıştır. Davaların görülmesinde zamanaşımı süresinin benimsenmesi, Ebû Yusuf'un görüşünü tercihen kasâmede mülk sahibinin değil, o mülkü kullananın sorumlu tutulması, zimmînin mirasçılarıyla alakalı olarak, zimmîlerin şahitliğinin kabulü bunlar arasındadır.⁷⁷ Ebussuûd'un çözüme kavuşturduğu meselelerden biri de yıllık ürün mukabili görev yapılan bir medresede, bir yıl içerisinde iki müderris görev yapmış ise ürünün bunların görev zamanlarına göre nasıl taksim edileceği meselesidir.⁷⁸ Kefevî Ebussuûd'un "Kendini bilen Rabbini bilir" sözünün anlamına, namazda emred'in (henüz sakalı çıkmamış ergen çocuğun) saf düzenindeki yerine, Kur'ân okuyup ölümlere bağışlayacak kişilerde bulunması gereken niteliklere ve Kur'ân'ı hatalı okuyanlara karşı alınması gereken tavra ilişkin fetvalarına da yer vermiştir.⁷⁹ Daha önce temas ettiğimiz üzere para vakfı meselesini Ebussuûd'un biyografisini verirken ayrıntılı olarak ele alan Kefevî'nin verdiği son fetva örneği ürün vergisi ve öşürle ilgilidir.⁸⁰

74 Kefevî, *Ketâib*, v. 398a.

75 Kefevî, *Ketâib*, v. 76b-77a.

76 Kefevî, *Ketâib*, v. 400a-402b.

77 Kefevî, *Ketâib*, v. 403ab.

78 Kefevî, *Ketâib*, v. 403b.

79 Kefevî, *Ketâib*, v. 403b-404a.

80 Kefevî, *Ketâib*, v. 404b-405a.

Sonuç

XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarından itibaren mezheplerin teşekkülü sonrası dönemi fıkıhın duraklama ve gerileme dönemi olarak kabul eden bir fıkıh tarihi algısı, zihnimizi önemli ölçüde belirlemiştir. Uyanış dönemi olarak kabul edilen XX. yüzyılda ise meselelerin çözümü için diğer mezheplerin ve görüşleri mezhepleşmemiş müctehidlerin ictihadlarından yararlanılması bir yöntem olarak benimsenmiştir. Kısa vadede bazı sorunların çözümünde işlevsel olan bu yöntem, uzun vadede ise bir mezhep yapılanması çerçevesinde yeni meselelere çözüm getirebilme imkânlarını önemli ölçüde fakirleştirmiştir. Bu eksikliğin hissedilmeye başladığı günümüzde, mezhep mensubu fakihlerin zihin yapısını -tabiri caizse- yeniden keşfedebilmek için belirli bir zaman diliminde kaleme alınan fûrû eserleri, fetva kitapları ve monografik risaleler üzerinde mukayeseli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

Bu bağlamda Mahmud b. Süleyman el-Kefevî ve *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr* adlı eseri mezhebe bağlı olarak fikhî faaliyetin nasıl yapılacağı sorusunun peşinde koşarken, fakih bir Osmanlı bürokratının gözüyle bize önemli ipuçları sunabilecek niteliği haizdir. Eser üzerinde yapılacak derinlikli çalışmalar, Hanefî fakihlerin Ebû Hanîfe'den XVI. yüzyıla kadar olan şecerelerinin ve faal oldukları havzaların tespitine katkı sağlayabilecektir. Mensup olduğumuz kültürel çevre açısından ise Osmanlı fıkıh tecrübesine nüfuzumuza yardımcı olabilecektir. Osmanlı fakihlerinin Hanefî geleneğe bağlı olarak kendi dönemlerindeki meselelere çözüm getirmek için geliştirdikleri refleksleri incelemek, günümüzde daha dinamik bir fıkıh anlayışının inşası yolunda bizi motivasyon kaynağı olacak örneklerle tanıştıracaktır.

Bir Osmanlı Fakihinin Gözüyle Osmanlı Fukahâsı: Kefevî'nin *Ketâib*'i Üzerine Bir Değerlendirme

Kaşif Hamdi OKUR

Özet

Fakihlerin biyografilerini konu edinen literatür içerisinde Mahmud b. Süleyman el-Kefevî'nin *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr* adlı eserinin seçkin bir yeri vardır. Bu eserde yalnızca hoca-talebe-eser düzeyindeki malumatla iktifa edilmemiş, eserde biyografisi verilen fakihleri mezhebin kurucu figürü Ebû Hanîfe'ye bağlayan ilim zincirine yer verilmiş, onların dikkate değer fikhî görüşleriyle alakalı literatürden alıntılar yapılmış, kendileriyle alakalı ilgi çekici olaylar da kaydedilmiştir. Kefevî'nin bir Osmanlı ilim adamı ve bürokratu olması, eserinin bu dönemle ilgili kısmına ayrı bir değer katmaktadır. Bu yazıda Kefevî ve eserinin tanıtımı yapılmış, Kefevî'nin gözüyle Osmanlı fakihlerinin Hanefî fukahâ hiyerarşisi içerisindeki yeri tespit edilmeye ve dönemin fikhî tartışmaları kısaca tanıtılmaya çalışılmıştır. Kefevî ve eseri, mezhep mensubu bir fakihin zihniyetini ve fikhî tefekkür tarzını tespit etmek için gösterilecek çabalara somut katkılar sağlayabilecek niteliktedir.

Anahtar Kavramlar: Kefevî, *Ketâib*, Fıkıh Tarihi, Osmanlı Fakihleri.

Ottoman *Fuqahas* from the viewpoint of an Ottoman *Faqih*: An Assessment on the *Kataib* by Kafavi

Kâşif Hamdi OKUR

Abstract

Mahmud b. Suleiman al-Kafavi's book entitled *Kataibu alam al-akhyar* has a prestigious status among the *fuqaha* biographies in literature. This book includes not only basic information listing the names of the scholars, students and the works but also the chain attaching *fuqahas* to the founder of the *madhhab*, Abu Hanifa. In addition, some of their significant opinions on *fiqh* are quoted from the literature and some of their interesting aspects are noted. Kafavi's status as an Ottoman intellectual and bureaucrat raises the importance of the relevant parts of his book. Hence while the first part of this study introduces Kafavi and his book, the latter part discusses the position of the Ottoman *fuqahas* among the hierarchy of Hanafi *fuqahas* from the viewpoint of Kafavi. Finally, the intellectual discussions on *fiqh* in the related period are noted. The analysis of Kafavi and his book as a case study can contribute to further studies aiming to determine the mentality and the thoughts of a *faqih* affiliated with a certain *madhhab*.

Keywords: Kafavi, *Kataib*, *Fiqh* History, Ottoman *Fuqahas*.

